

MATEUSZ RASZYŃSKI

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

m.raszynski@o2.pl

Ideologia pokoju w portrecie politycznym Maksymina Traka. Studium wizerunku uzurpatora w dobie kryzysu III wieku w Cesarstwie Rzymskim

Celem artykułu jest zaprezentowanie autorskiej interpretacji wizerunku cesarza Maksymina Traka, panującego w latach 235–238, z perspektywy ideologii pokoju zawartej w lansowanym przez niego programie ikonograficznym, w kontekście przekazów funkcjonujących w tradycji historiograficznej. Podstawą źródłową są emisje monetarne ukazujące się w Cesarstwie Rzymskim w latach 235–238 oraz dzieła literackie, wśród których największą rolę w pokazaniu wizerunku panującego odgrywiają: *Historia Cesarstwa Rzymskiego* Herodiana oraz dzieło o umownym tytule *Scriptores Historiae Augustae*.

Słowa kluczowe

pax, Eirene, Maksymin Trak, kryzys III wieku, ikonografia monetarna, mennictwo rzymskie

Załamanie dynastii Sewerów, związane z zamordowaniem Aleksandra Sewera w Moguncji w 235 roku, stanowiło charakterystyczną cezurę dziejową wyznaczającą nadejście kryzysu w państwie rzymskim¹. Wydarzenie to nie musiało oczywiście oznaczać pogorszenia sytuacji dla samych ówczesnych temu zjawisku mieszkańców Imperium. Geza Alföldy, bazując na pismach apologetów, starał się wskazać objawy kryzysu, którymi według niego były m.in.: przekształcenie monarchii w tyranie (lub arystokracji w tyranie), niestabilność Senatu i upadek jego znaczenia, wzrost znaczenia armii w polityce wewnętrznej, wzrost przewagi ekonomicznej i militarnej prowincji naddunajskich, kryzys religijny i moralny, wreszcie spadek populacji i najazdy barbarzyńców². Oprócz ostatniego, symptomów kryzysu nie można było odczuć od razu. Samo przejście władzy przez Maksymina Traka³ nie zwiastowało nadejścia tak poważnych konsekwencji dla państwa i przypominało

¹ O kryzysie III wieku zob. bibliografię jednego z najnowszych opracowań *Die Zeit der Soldatenkaiser Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284)*, red. J. Klaus-Peter, Berlin 2008.

² G. Alföldy, *The Crisis of the Third Century as seen by Contemporaries*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 1974, vol. 15, s. 98–103.

³ Wł.C. Julius Verus Maximinus. Pierwszego z uzurpatorów okresu anarchii wojskowej „Trakiem” nazwał epitomator Aureliusz Wiktor w *Księga o Cezarach* 25,1, przeł. i wstępem opatrzył I. Lewandowski, Poznań 2010.

raczej znane już Rzymianom wydarzenia, takie jak: rok czterech cesarzy, czy wojna domowa po śmierci Kommodusa. Wygaśnięcie rodu panującego państwem niespełna 40 lat nie powinno w znaczący sposób wpłynąć na załamanie sytuacji w Imperium⁴. Gdy zwrócimy uwagę na fakt objęcia władzy przez osobę określaną jako pół-barbarzyńca, wydarzenie to zyskuje zupełnie inne znaczenie⁵.

O prawdziwym pogorszeniu się sytuacji w rzeczywistości dowiadujemy się dopiero ze źródeł powstałych w połowie stulecia, takich jak: wspomniane teksty apologetów oraz dzieła Kasjusza Diona i Herodiana, datowane na lata 40. III w., a także z mowy pseudo-Arystydesa *εἰς βασιλέα*, datowanej prawdopodobnie na czasy Filipa Araba⁶. Te pierwsze dosyć zgodnie skupiają się na ujęciu jak największej liczby przykładów degeneracji społeczeństwa rzymskiego zmierzającego do powolnego upadku. Św. Cyprian w *Ad Demetrianum* starał się przedstawić skalę dramatycznej sytuacji, która nastąpiła po śmierci Decjusza⁷ podczas wyprawy wojennej, którą G. Alföldy porównuje do opisu XIII księgi sybillińskiej⁸. Cyprian dosyć mocno podkreślał również braki w pożywieniu, wzrost cen, wyczerpanie zasobów kopalni i upadek znaczenia rzemiosła jako znamiona kryzysu. Apologeta nie był odosobniony w swoim poglądzie na otaczający go świat.

Prawie wszyscy autorzy piszący w dobie kryzysu, zwłaszcza w drugiej połowie III stulecia, zwracali uwagę na tempo zachodzących zmian w uprawnieniach cesarza, wynikających z coraz bardziej brutalnej i bezlitosnej walki o władzę⁹. Z kolei dla Herodiana anarchia wojskowa pojawiła się dużo przed przejściem władzy przez Maksymina Traka, a mianowicie po zamordowaniu Pertynaksa i „handlu purpurą”, którego dopuścili się pretorianie¹⁰.

Przedmiotem niniejszego artykułu nie jest jednak sama wizja kryzysu, która jednak z metodycznego punktu widzenia będzie stanowić dla mnie istotne odniesienie, ale wizerunek pierwszego z uzurpatorów okresu tzw. anarchii wojskowej w państwie rzymskim, a więc Maksymina Traka. Zaproponowane przeze mnie w tytule artykułu pojęcie portretu politycznego jest oczywiście tworem sztucznym, który nie funkcjonował w starożytności i został wprowadzony jedynie z pragmatyki zrozumienia procesów politycznych zachodzących w Rzymie doby kryzysu III wieku.

Virtus cesarskie wyrażane w badanym przeze mnie okresie, zwłaszcza w ikonografii monetarnej, przeżywały znaczący jak na tę dziedzinę życia politycznego

⁴ P. Veyne, *Kim był imperator rzymski*, [w:] *Imperium grecko-rzymskie*, przeł. P. Domański, Kęty 2008, s. 19–21. Paul Veyne podkreślił, że o pierwszej dynastii w nowożytnym jej rozumieniu możemy mówić dopiero za panowania Teodozjusza II, syna Arkadiusza i wnuka Teodozjusza I, dlatego za tym autorem przyjmuję rozumienie dynastycznej władzy, jako trwającej minimum dwa pokolenia.

⁵ Herodian, *Historia Cesarstwa Rzymskiego*, VI 8,1, przeł. i kom. opatr. L. Piotrowicz, wstępem popr. J. Wolski, Wrocław 2004. Określenie Tracji, z której miał pochodzić Maksymin, jako *mixobarbaroi*. Zob. J. Moralee, *Maximinus Thrax and the Politics of Race in Late Antiquity*, „Greece and Rome” 2008, vol. 55, no. 1, s. 55.

⁶ C.P. Jones, *Aelius Aristides*, *ΕΙΣΒΑΣΙΑΕΑ* “The Journal of Roman Studies” 1972, vol. 62, s. 134.

⁷ Wł. Caius *Messius Quintus Traianus Decius*.

⁸ G. Alföldy, *op. cit.*, s. 98–103.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Herodian, *op. cit.*, II, 6: O praktyce, której dopuścili się żołnierze w związku ze sprzedażą godności cesarza, pisał również Kasjusz Dion, *Dio's Roman History* LXXIII 10, 4–5, przeł. E. Cary, Harvard University Press, London 1955.

rozkwit. W czasach Antoninów i Sewerów ikonografia monetarna miała bezpośrednio nawiązywać do wydarzeń politycznych, czego doskonały przykład odnajdujemy chociażby w mennictwie Marka Aureliusza z okresu wojen markomańskich. Po 235 roku zaczynała ona nabierać charakteru abstrakcyjnego¹¹, dążyła do pojmowania zjawisk zachodzących w państwie i na jego granicach w sposób alegoryczny, ale dostosowany w dalszym ciągu do percepcji odbiorców wychowywanych w retorycznym modelu poznawczym. Dlatego też zestawiana z źródłami literackimi, takimi jak pisma apologetów czy *Scriptores Historiae Augusta* (choć nie oddają rzetelnie wydarzeń politycznych), stanowi doskonałą podstawę źródłową dla ukazania wizerunku tyрана u progu kryzysu¹². Biografistyka rzymska służy dzisiaj historykowi przede wszystkim za klucz interpretacyjny ideologii władzy cesarskiej zawartej w zabytkach sztuki, w tym ikonografii monetarnej. Za pośrednictwem tekstów literackich lub źródeł epigraficznych, przy zestawieniu ich treści i ideologią propagowaną za pośrednictwem monet, można ocenić zasięg ideologii w przypadku danego wyobrażenia o osobie panującego, bądź też dokonać działania odwrotnego – wykazać „odbicie” danego portretu politycznego upamiętnionego w literaturze dzięki szeroko rozumianej sztuce, w tym przede wszystkim ikonografii monetarnej¹³.

We wspomnianym wyżej kanonie cnót cesarskich idea pokoju, wyrażana personifikacją Pax, odgrywała równie istotną rolę. Grecka bogini pokoju, Eirene, córka Zeusa i Temidy, znana była w sztuce greckiej przynajmniej od początku IV w. p.n.e. Wówczas to, około 375 roku, na cześć pokoju ateńsko-spartańskiego Kefisodot Starszy miał ukazać swoje dzieło w postaci posągu bogini¹⁴. Idea związana z Eirene i Pax nie była jednak rozumiana w społeczeństwach greckim i rzymskim w ten sam sposób¹⁵. Rzymianie początkowo utożsamiali pokój jedynie z paktem (*pactum*) kończącym wojny, ogłaszającym przymierze, sojusz lub poddaństwo pokonanych¹⁶, jak również zawieszenie zemsty (skąd prawdopodobnie wziął się związek w ikonografii między Pax i Nemezis)¹⁷. Jednak od czasów późnej republiki Pax interpretowano przede wszystkim jako pokój między obywatelami (często utożsamiany również z Konkordią), jak również pokój w znanym Rzymianom świecie, a od momentu przekształcenia państwa w Imperium, także jako akt posłuszeństwa *alter orbis* wobec Rzymu¹⁸. W szeroko rozumianej gramatyce politycznej Pax

¹¹ S. Mrozek, *Kryzys systemu wartości w trzecim wieku Cesarstwa Rzymskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 1995, t. XXI, s. 79–80.

¹² O roli ikonografii monetarnej w propagandzie imperialnej doby kryzysu III wieku. Zob. A. A. Kluczek, *Wizerunek obcego-wroga w ikonografii monetarnej. Przykład mennictwa cesarza rzymskiego Aureliana (270–275)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 2007, t. XXIX, s. 305–326.

¹³ R.R.R. Smith, *The Public Image of Licinius I. Portrait Sculpture and Imperial Ideology in The Early Fourth Century*, „The Journal of Roman Studies” 1997, vol. 87, s. 195.

¹⁴ S. Weinstock, *Pax and the 'Ara Pacis'*, „The Journal of Roman Studies” 1960, vol. 50, s. 44.

¹⁵ *Ibidem*, s. 45.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ P. Madejski, *Rozwój ikonografii Pax do początku rządów Flawiuszy*, [w:] *Haec mihi in animis vestris sunt templa: studia classica in memory of Professor Lesław Morawiecki*, red. P. Berdowski, B. Blahaczek, Rzeszów 2007, s. 251.

¹⁸ Tacyt, *Dzieje XIII*, 56, przeł. A. Naruszewicz, Łódź 2000; także: S. Weinstock, *op. cit.*, s. 45.

pojawiała się już prawdopodobnie podczas wojen sullańskich¹⁹. Wizerunek bogini pokoju znany obywatelom w III w. n.e. wykształcił się w ikonografii monetarnej dopiero w okresie wojny domowej „roku czterech cesarzy”. Tzw. „emisje anonimowe”, przypisywane najczęściej Galbie, zawierały wyobrażenia łączone z Pax, tj: Bonus Eventus, Felicitas, Genius Populi Romani, Roma Augusta. Pojawiały się również legendy monet wprost odnoszące się do motywu pokoju: PAX, PAX P(opuli) R(omani), PAX ET LIBERTAS²⁰. Othon jako pierwszy wprowadził legendę PAX ORBIS TERRARUM²¹. W Rzymie w okresie Flawiuszy powstała również *Templum Pacis*, ale wykazany podczas wykopalisk brak podium, na którym mógłby stać posąg bogini, sugeruje, że była ona raczej świątynią pokoju samego w sobie, idei, której nie należy utożsamiać z kultem Pax pojawiającej się w ikonografii monetarnej²².

Dla realiów kryzysu, mającego nastąpić po załamaniu władzy centralnej w państwie w 235 r. n.e., ideologia pokoju nabierała dodatkowego znaczenia z punktu widzenia legitymizacji władzy każdego z kolejnych pretendentów. Sposób wykorzystywania wizerunku personifikacji pokoju oraz dobór odpowiednich treści ideologicznych na rewersach monet Maksymina Traka postaram się zestawić z obrazem samego tyrana, zachowanym w przekazach literackich znacznie późniejszych w stosunku do mennictwa. Istotną rolę odgrywa w tym procesie dzieło o umownym tytule *Scriptores Historiae Augustae*, które powstało najprawdopodobniej na przełomie IV–V wieku, a więc ponad 150 lat po wydarzeniach z 235 r. W rzymskiej tradycji historiograficznej zdarzały się prace, które poruszały problematykę jeszcze bardziej oddaloną w czasie, na czele z *Historią Rzymu od założenia Miasta* Tytusa Liwiusza. Przy tego rodzaju źródłach historyk musi zachowywać szczególną ostrożność przy formułowaniu jakichkolwiek wniosków w nawiązaniu wyłącznie do narracji samego dzieła, a autor *Scriptores Historiae Augustae* (SHA)²³, zwłaszcza w przypadku opisu wydarzeń anarchii wojskowej, sprawiał wrażenie jakby praktycznie nie dbał o umieszczanie wiarygodnych informacji i skupiał się jedynie na retorycznej formie pracy. Dzisiaj coraz częściej badacze przyjmują, że jest to przede wszystkim dzieło o wartości literackiej, bogate w kreatywną grę słów²⁴,

¹⁹ S. Weinstock, *op. cit.*, s. 45; także: P. Madejski, *op. cit.* s. 267.

²⁰ *The Roman Imperial Coinage* (dalej: RIC), vol. I: *The Civil Wars*, ed. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson, nr 56, 74, 114, 115.

²¹ RIC I Otho, nr 3–5.

²² O wcześniejszej świątyni pokoju wspominał już nawet Plaut. Używana ona była najprawdopodobniej jeszcze do końca Republiki. Zob. J.C. Anderson, *Domitian, the Argiletum and Temple of Peace*, „American Journal of Archeology” 1982, vol. 86, no. 1, s. 105. Autor sugeruje, że świątynia musiała zostać zniszczona podczas pożaru Rzymu w 64 r. Zob. Tacyt, *Dzieje XV*, s. 30–44.

²³ Dla uproszczenia w pracy będę posługiwać się określeniem „autor”, mając jednak świadomość, że kwestia autorstwa źródła nie została wcale zamknięta, choć coraz większa liczba badaczy skłania się ku tezie, iż dzieło zostało napisane przez jedną osobę. O kwestii autorstwa *Scriptores Historiae Augustae* (SHA) zob. bibliografię prac: H. Dessau, *Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae*, „Hermes” 1889, no. 24, s. 337–392; P. White, *The Authorship of the Historia Augusta*, „The Journal of Roman Studies” 1967, vol. 57, no. 1/2, s. 115–133; także: M. Thomson, *Studies in the Historia Augusta*, Bruxelles 2012, s. 121–142.

²⁴ R. Syme, *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta*, Oxford 1971; idem, *The Historia Augusta: A call for clarity*, Bonn 1971; *Historia Augusta papers*, Oxford, 1983.

krytykę chrześcijaństwa, które zdominowało świat rzymski²⁵ czy wręcz propago-
wało myśl filozoficzną doby Juliana Apostaty²⁶. Ze względu właśnie na tak niejasną
do dzisiaj rolę tego dzieła w dorobku historiograficznym późnego Cesarstwa, sta-
nowi ono dla mnie punkt odniesienia dla badań nad autoprezentacją cesarską. Jest
przykładem tego, w jaki sposób przetrwała pewna myśl polityczna o danych oso-
bach i procesach, a w tym przypadku o „antysenatorskim” cesarzu-barbarzyńcy.

Spśród wszystkich cesarzy i uzurpatorów doby kryzysu III w. panowanie Mak-
symina Traka zostało stosunkowo najlepiej opisane. Wiosną 235 r. cesarz Aleksan-
der Sewer przebywał w dalszym ciągu na froncie, w Germanii Superior, szykując
wojsko do kampanii przeciwko Alamanom. Chociaż sam Sewer jest bardzo często
pozytywnie oceniany w historiografii, zwłaszcza w SHA, gdzie sylwetka Aleksan-
dra ma stanowić przeciwagę dla „[...] surowości i prostactwa [...] Maksymina,
który był przede wszystkim żołnierzem [...]”²⁷, to w przypadku zachowania legio-
nistów decydujących się na zamordowanie cesarza najczęściej przewija się motyw,
w którym oskarżają oni władcę o militarne niedołęstwo²⁸. Latem (najpóźniej 25
czerwca) 235 r. Maksymin został obwołany cesarzem²⁹ na mocy *suffragis legionum*
– uzurpacji z woli wojska. Senat, uczestniczący do tej pory w sposób fikcyjny przy
każdorazowym obejmowaniu władzy przez kolejnych cesarzy, został postawiony
przed faktem dokonany, z którym pozostawało przebywającym w Rzymie se-
natorom jedynie pogodzić się i przygotować na powitanie nowego panującego³⁰.

W świetle charakterystyki postaci Maksymina Traka wybór następcy w sytu-
acji zamachu dokonanego przez wojsko wydawał się jednoznaczny. Autor SHA
podkreśla, że Maksymin „Odnaczał się silną budową ciała, sływał wśród wszyst-
kich żołnierzy z dzielności, miał piękne męskie rysy, nieokiełznany charakter;
był szorstki, dumny i pyszałkowaty, często jednak sprawiedliwy”³¹. Opis wyglądu
i usposobienia proklamowanego przez wojsko cesarza został najprawdopodobniej
sformułowany według stereotypowego postrzegania żołnierzy przez autora żyjące-
go w późnym cesarstwie. Dla autora logiczne wydaje się, że żołnierze decyzyję o wy-
borze panującego podjęli na podstawie cech zewnętrznych, na które w jego ocenie

²⁵ J. Straub, *Hedinsche Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike: Untersuchungen über Zeit und Tendenz der Historia Augusta*, Bonn 1963.

²⁶ N. Baynes, *The Historia Augusta: Its data and purpose*, Oxford 1926.

²⁷ „[...] sed haec ab amatoribus Maximini ficta sunt, qui videri noluerunt imperatorem optimum ab amico suo interfectum contra iura humana atque divina”. Zob. *Historycy Cesarstwa Rzymskiego, Alexander Sewer LXIII*, przeł. H. Szelest, Warszawa 1966, s. 254.

²⁸ Herodian, *op. cit.*, VI, 8,2: „a sztydził [młodzi żołnierze] z Aleksandra, że nad nim matka przewodzi, że sprawami państwa kieruje samowola i kaprys kobiety, podczas gdy on w sposób gnuśny i niemęski prowadzi wojnę”.

²⁹ X. Lorient, *Les premières années de la grande crise IIIe siècle. De l'avènement de Maximin le Thrace à la mort de Gordien III*, [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neuern Forschung*, 2. *Principat*, Bd. 2, red. Hildegard Temporini, Wolfgang Haase, Berlin – New York 1975, s. 720.

³⁰ Rola senatu przy zmianie władzy w Rzymie opisał P. Veyne w *Kim był imperator rzymski...*, s. 17–18 słowami: „Senat żadną miarą nie ma władzy prawnego usankcjonowania tego wyboru; pozostaje mu tylko przyłączyć się do niedalekiego consensusu obwołując pretendenta imperatorem i Augustem i zalecając konsulom, by sprawili mu przyznanie pełni władzy przez ludowe komicja: w ten tylko sposób może odmówić mu podporządkowania się armii”.

³¹ SHA, *Max. Duo*, II, 2; „erat enim magnitudine corporis conspicuus, virtute inter omnes milites clarus, forma virili decorus, ferus moribus, asper, superbus, contemptor, saepe tamen iustus”.

wyjątkowo wrażliwi musieli być legionieści. Zamachowcy odsunęli na dalszy plan uwarunkowania istotne dla późnoantycznego pogańskiego pisarza. Egzemplifikacją ideału panującego, lansowanego pod koniec IV w., może być z pewnością wizerunek władcy przedstawiony w satyrze Juliana Apostaty, pt. *Cesarze*. Maksymian, który jest silny (*Magnitude corporis*), dzielny (*virtus*), nieokiełznany (*ferus moribur*), szorstki i dumny (*asperus et superbus*), nie miałby szans w pojedynku z Markiem Aureliuszem czy Trajanem – zwycięzcami „plebiscytu” na najlepszego władcę³². Przy opisie uzurpatora charakterystyczne wydaje się nadanie mu cechy „sprawiedliwego” (*saepe tamen iustus*), która to pojawiła się już w przypadku Awidiusza Kasjusza, również uzurpującego sobie władzę w 175 r., w dobie panowania Marka Aureliusza. Oba opisy łączy z pewnością fakt, że władcy byli stygmatyzowani przez fakt, iż dopuścili się niezależnego od senatu aktu zagarnięcia władzy. Obaj mieli za sobą przeszłość wojskową, gwarantującą silne poparcie wojska w wypadku wojny domowej, co dodatkowo musiało przerażać senatorów w dobie panowania Maksymina Traka.

Również istotnym czynnikiem wpływającym na tak dużą wagę przywiązywaną przez autora do cech fizjonomii Maksymina Traka jest swego rodzaju przemiana następująca od połowy III wieku w stylistyce prezentacji wizerunku cesarza. Cesarz – filozof, archetyp tak znaczący dla okresu panowania Antoninów w III wieku, musiał ustąpić Imperatorowi – Żołnierzowi, silnie podkreślającemu swoim wizerunkiem zdolność zarówno fizyczną, jak i moralną, do tego, aby zachować państwo rzymskie od niebezpieczeństw związanych z najazdami barbarzyńców i wojnami domowymi. Rzym nie potrzebował zatem cesarza, który swoim wizerunkiem wyrażał tak charakterystyczne dla Marka Aureliusza elegancję czy mądrość, ale wodza zdolnego odnosić bezustannie zwycięstwo nad barbarzyńcami z dala od stolicy³³, a przy tym drugiego Karakallę, których samego spojrzenia obawiają się zarówno obywatele, jak i wrogowie państwa³⁴. Kolejne uzurpacje po 235 r. zdają się niejako potwierdzać samo zjawisko doboru przynajmniej części proklamowanych pośród wojska cesarzy (Filip Arab, Trajan Decjusz, Klaudiusz II Gocki). Porządek ten utrzymał się jeszcze przynajmniej do Licyniusza, którego zarówno tradycja, jak i sztuka przedstawiały jako męża poświęcającego całe życie wojnie w obronie państwa³⁵.

Jednym z pierwszych działań, które po objęciu władzy podjął nowy cesarz, musiała być z pewnością kampania szykowana już przez Aleksandra, ale była ona niemożliwa przy aktualnej sytuacji w obozach legionowych, których z pewnością (przynajmniej część) musiało zaskoczyć morderstwo cesarza. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć za autorem SHA, że zadaniem nadrzędnym dla Maksymina stało się zatem przywrócenie w wojsku dyscypliny, w czym zresztą trudno o równego mu konkurenta³⁶.

³² Julian, *Cesarze* 333 A, przeł. A. Pająkowska, Poznań 2011.

³³ R.R.R. Smith, *op. cit.*, s. 179.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, s. 196.

³⁶ SHA, *Maximini duo* III, VII 2–3: „ad suam militare disciplinam retraxit”.

Wspomniane przywrócenie dyscypliny doczekało się upamiętnienia na rewersach monet bitych w drugiej połowie 235 i na początku 236 r. Były to przede wszystkim denary bite w mennicy stołecznej, opatrzone legendą FIDES MILITVM, na których ukazano *Fides* w draperii stojącą przodem, z głową zwróconą w lewo, trzymającą po jednym *signum* legionowym w każdej ręce³⁷. Podobne przedstawienie ukazywane było również na kwinarach³⁸, sestercach³⁹, dupondiusach⁴⁰ i asach⁴¹. Zarówno emisje monet srebrnych, jak i brązowych miały przede wszystkim legitymizować panowanie nowego imperatora. Denary skierowane przede wszystkim od żołnierzy miały potwierdzać, że wybór, którego dokonali, okazał się słuszny, zaś monety brązowe, będące w obiegu zarówno w stolicy, jak i reszcie państwa, miały symbolizować wyczekiwane przymierze cesarza i senatu akceptującego zaistniałą sytuację.

W kontekście autoprezentacji cesarskiej istotną wydaje się również emisja opatrzona legendą LIBERALITAS AVG (lub LIBERALITAS AVG). Personifikacja *Liberalitas*, symbolizująca łaskawość i hojność, dodawała przekonania, że gwałtowna zmiana władzy nie zaszkodzi państwu. Wiesław Kaczanowicz podkreślał, że *Liberalitas* mogła być prawdopodobnie pierwszą lub jedną z pierwszych emisji wprowadzonych do obiegu po przejściu władzy przez Maksymina Traka⁴². Były to emisje złotych medalionów⁴³, aureusów⁴⁴, sesterców⁴⁵, denarów⁴⁶, dupondiusów⁴⁷ i asów⁴⁸.

Latem 235 r. Maksymin Trak kazał rozpocząć kampanię przeciwko Germanom, mającą na celu przede wszystkim wyparcie wroga poza limes i – tym samym – oswobodzenie Recji. Kampania miała trwać do nadejścia zimy i zakończyła się pełnym sukcesem⁴⁹. Sugerując się opisem Herodiana, cesarz–uzurpator chciał stworzyć wokół tej kampanii podstawę swojej ideologii zwycięstwa. Maksymin w swojej megalomanii miał nawet nakazać namalowanie obrazu ukazującego jedną z bitew kampanii, wyjątkowo krwawą, ale dowodzącą jego odwagi i męstwa, czyli cech, których brakowało „słabemu” Aleksandrowi, za co zresztą ostatnio z Sewerów zapłacił życiem⁵⁰. Maksymin podczas świętowania zwycięstwa w obozie w Sirmium miał się również odgrażać, że jego celem nie będzie tylko powrót do sytuacji właściwej z punktu widzenia Rzymian, a więc do oparcia granicy o Dunaj

³⁷ RIC IV/2, Maximinus Thrax, 7A (denarius).

³⁸ *Ibidem* (quinarius).

³⁹ RIC IV/2, Maximinus Thrax 43.

⁴⁰ RIC IV/2, Maximinus Thrax 44.

⁴¹ RIC IV/2, Maximinus Thrax 45.

⁴² W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne w mennictwie rzymskim*, Katowice 1992, s. 20.

⁴³ RIC IV, Maximinus Thrax, 111: legenda na rewersie LIBERALITAS AVGVGISTI. Maksymin siedzący na podwyższeniu przyjmuje audiencję prefekta pretorian, trzech żołnierzy i jednej postaci w stroju cywilnym. Przed nim *Liberalitas* stojąca w lewo, trzymająca w prawej ręce abacus lub tesserę i róg obfitości w lewej.

⁴⁴ RIC IV/2, Maximinus Thrax 9.

⁴⁵ RIC IV/2, Maximinus Thrax 48, 49, 51, 52, 53.

⁴⁶ RIC IV/2, Maximinus Thrax 10.

⁴⁷ RIC IV/2, Maximinus Thrax 50.

⁴⁸ RIC IV/2, Maximinus Thrax 54.

⁴⁹ T. Kotula, *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego*, Wrocław 1992, s. 12.

⁵⁰ Herodian, VII, 8–9.

i Ren. Usunięcie barbarzyńców z Imperium było więc jedynie pierwszym etapem kampanii, której kres upatrywał na brzegach Oceanu Północnego⁵¹.

Zanim jeszcze cesarz rozpoczął swoją kampanię, bito monety zawierające w pewnym stopniu program ideologiczny panującego. Jednym z pierwszych wyborów uzurpatora były emisje *stricte* ukierunkowane na propagowanie idei pokojowych. Jeszcze w 235 r. ukazały się kwinary z przedstawieniem na rewersie Marsa niosącego pokój (*Marti Pacifero*)⁵², na których postać boga wojny została ukazana w stroju wojskowym, stojącego w lewo, opierającego prawą nogę na hełmie, symbolizując w ten sposób zakończenie stanu wojny lub dążenie cesarza do jej zakończenia, w którym pomagać ma bóstwo. Mars uzbrojony jest w włócznię, ale nie zamierza jej używać. Gałązka trzymana przez niego w prawej ręce symbolizuje pragnienie zaprowadzenia pokoju w państwie. W kontekście całego programu ideologicznego, znajdującego się w ikonografii monetarnej doby Maksymina Traka, rewersy zawierające przedstawienie Marti Paciferos mają szczególny charakter. Autor SHA porównywał cesarza-barbarzyńcę do Herkulesa, Achillesa i Ajaksa⁵³. Chociaż informacja ta z pewnością odnosiła się bardziej do szaleństwa charakterystycznego dla każdego z wymienionych herosów, Mars Niosący Pokój stanowił nawiązanie do boskich z punktu widzenia legitymizacji władzy możliwości panującego.

Bezpośrednim odniesieniem do idei pokoju była emisja auerusów, denarów i kwinarów z legendą PAX AVGVSTI, na których Pax została przedstawiona z charakterystycznymi atrybutami: gałązką oliwną w prawej, wyciągniętej ręce i *hasta pura*⁵⁴ ustawiona poprzecznie w lewej⁵⁵. Poprzednik Maksymina, Aleksander Sewer, w trakcie całego swojego panowania (222–235) tylko raz zdecydował się wybijać aureusy poświęcone Pax, które ukazywały się w latach 222–228⁵⁶. Ikonografia obu emisji w żaden sposób nie różni się od siebie, co z pewnością może sugerować próbę podtrzymania tradycji ikonograficznej przez Maksymina, ale przede wszystkim podkreślaną w tradycji historiograficznej próbę zachowania starego porządku i znalezienia porozumienia z wciąż niechętnym mu senatem.

Na lata 235–238 datowane są również emisje monet brązowych bitych w mennicy Kyzikos, przedstawiających wizerunek Eirene stojącej w prawo, trzymającej długie berło (lub *hasta pura*) w prawej ręce i małe dziecko na lewym ramieniu (prawdopodobnie Plutos)⁵⁷. W tym samym okresie również w mennicy Amastris w Bitynii bito monety z podobnym przedstawieniem poświęcone Maksymusowi, synowi Maksymina, wyniesionemu do rangi Cezara⁵⁸. Jedna i druga emisja

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² RIC IV/2, Maximinus Thrax 11.

⁵³ SHA, *Max Duo* IV, 9; „[...] alii Herculem, alii Achillem, Aiaceum alii vocabant, a suo exercitu dimoveret”.

⁵⁴ *Hasta pura* – rodzaj włóczni z charakterystycznym okrągłym zakończeniem. W większości katalogów monet ten atrybut Pax opisywany jest jako długie berło, chociaż *Dictionary of Roman Coins* opracowany w 1889 roku przez F.W. Maddena identyfikuje ten przedmiot właśnie jako włócznię pozbawioną cech bojowych, mającą charakter dekoracyjny i alegoryczny. Zob. *Dictionary of Roman Coins*, red. F. Madden, London 1889, s. 613.

⁵⁵ RIC IV/2, Maximinus Thrax 12.

⁵⁶ RIC IV/2 Alex. Sev., 167c, 167d.

⁵⁷ *Roman Provincial Coinage* VI, 3817. Inskrypcja na awersie: AY K Γ IOY OYHPOC MAEIMINOC AYT.

⁵⁸ RPC VI 3635; Legenda na awersie Γ IOY OYH MAEIMOC K.

dostosowana swoją treścią do potencjalnych odbiorców miały wyrażać zarówno ideę zbliżoną do monet wybijanych w mennicy stołecznej, wyżej omówionych, jak również ukazywać do pewnego stopnia oczekiwanie społeczeństwa na nadejście pokoju w tej części państwa. Zmiana władzy, o ile dla mieszkańców prowincji nad-dunajskich do pewnego stopnia mogła wydawać się logiczną konsekwencją niedolności cesarza, a elekcja Traka napawać optymizmem o zabezpieczenie tych terenów, o tyle prowincje wschodnie dużo bardziej narażone na samowolę lokalnych urzędników wyczekujących tylko okazji dla realizacji prywatnych interesów, mogły w dużo większym stopniu odczuć zmianę panującego. Propaganda Pax oczywiście nie zabezpieczała w żaden sposób lokalnej ludności przed takowymi działaniami, ale do pewnego stopnia mogła zapewniać, że pokój osiągnięty na granicy dunajskiej i pokój osiągnięty w relacjach nowego cesarza z senatem nie dopuści do pogorszenia się ich położenia.

Oprócz Azji Mniejszej, ideologię pokoju propagowaną od początku rządów Maksymina Traka realizowała również mennica aleksandryjska. Już w 235 r. ukazała się w Egipcie emisja Tetradrachmy z wizerunkiem Eirene z przerzuconą przez lewe ramię szatą, trzymającą w prawej ręce przedmiot przypominający kwiat, zaś w lewej długie berło⁵⁹. Jeszcze w tym samym roku, jak również w kolejnym, bito tetradrachmy przedstawiające na rewersie również grecki odpowiednik bogini pokoju⁶⁰. Eirene ma na głowie wieniec laurowy, natomiast kwiat, który powinien znajdować się w prawej ręce, został zastąpiony przez gałązkę laurową, a więc jeden z atrybutów rzymskiej Pax. W tej samej konwencji utrzymano ikonografię rewersów bitych w imieniu Maksymusa⁶¹. Tego rodzaju zabieg, który miał nastąpić na początku 236 r., mógł symbolizować powrót państwa do stanu Pax Romana, również na obszarze jego najdalszych prowincji.

O ile granice rzeczywiście zostały zabezpieczone przez nowego władcę, a państwo przestało odczuwać zagrożenie zewnętrzne, źródła literackie sugerują, że w żadnym wypadku nie można odnieść idei pokoju do sytuacji wewnętrznej w państwie. Na tej płaszczyźnie Maksymin miał wykazywać się okrucieństwem charakterystycznym każdemu ze znanych w historiografii tyranów. Herodian, który żył w czasach maksyminowych „czystek”, pisał: „Wystarczyło tylko, żeby ktoś został pozwany do sądu przez takiego [dowolnego] donosiciela, a otrzymywał wyrok skazujący i tracił całe swoje wojsko”⁶². Historyk starał się przede wszystkim podkreślić cechę charakterystyczną „złych” cesarzy, którzy wyroki najczęściej formułowali na podstawie przekazu donosicieli, zamiast w toku postępowania wyjaśniającego⁶³. Jednak zwłaszcza relacja zawierająca się w SHA pełna jest przykładów okrucieństwa samego cesarza⁶⁴, jak i skutków wprowadzanej przez niego anarchii: „Bez powodu polecił też zgładzić byłych konsulów i wielu wodzów, jednych

⁵⁹ RPC VI 10660; Legenda na awersie AYTQ MAEIMINOC EYC CEB.

⁶⁰ RPC VI 10670; Legenda na awersie AYTQ MAEIMINOC EY(C) CEB.

⁶¹ RPC VI 10684; Legenda na awersie Γ IOYA OYHP MAEIMOC KAI, ale z wizerunkiem Maksymusa.

⁶² Herodian VII 3,2.

⁶³ *Ibidem* VII 3, 3–4; „Ale I uszy jego były łatwo dostępne oszczerstwom...”.

⁶⁴ SHA *Maximini duo* IX; „[...] nie było na świecie okrutniejszej od niego istoty...” [...] „Neque enim fuit crudelius animal in terris omnia sic in viribus suis ponens, quasi non posset occidi”.

wysyłając na wozach bez jedzenia i picia, innych zatrzymując w więzieniu i nie pomijając niczego, co miało znamiona okrucieństwa⁶⁵. Nie brakuje również przykładów charakterystycznej dla rzymskiego stereotypowego obrazu barbarzyńcy megalomanii dumnego cesarza, który przechwalał się w liście do senatu: „W krótkim okresie senatorowie prowadziłem więcej wojen, niż którykolwiek z cesarzy. Na ziemię rzymską przyniosłem łupy większe, niż można było się spodziewać⁶⁶”.

Dopełnieniem negatywnego obrazu Maksymina Traka jest z pewnością fragment biografii w SHA, opisujący radość panującą w Rzymie na wieść o detronizacji przez Gordiana⁶⁷.

Regularna wojna domowa, która rozpoczęła się rewoltą Gordianów, zakończyła jednocześnie krótkotrwały okres względnego pokoju w państwie. Jeszcze do 238 r. wybijano sesterce, dupondiusy, asy i denary z przedstawieniem Pax wyposażonej w *hasta pura* i gałązkę oliwną⁶⁸, ale mało kto w państwie wierzył, a tym bardziej mało kto oczekiwał pokojowego rozwiązania konfliktu. Maksymin ogłoszony wrogiem państwa⁶⁹ został zamordowany przez własnych gwardzistów podczas oblężenia Akwilei, a jego głowa trafiła następnie do Rzymu⁷⁰.

Nie ulega wątpliwości, że wszystkie biografie znajdujące się w zbiorze prezentują jednolite, prosenatorskie stanowisko⁷¹, czego doskonałym przykładem jest właśnie ustęp poświęcony Maksyminowi Trakowi, pełny zwrotów zarówno przeciw cesarzowi-uzurpatorowi, jak i przeciwko antysenatorskiemu Heliogabalowi⁷². Żywot Maksymina miał uświadomić czytelnikowi zdecydowaną niechęć każdego z uzurpatorów w III wieku do senatu rzymskiego. W literaturze przedmiotu z tego okresu poświęconej mennictwu bardzo popularne stało się przekonanie o antysenatorskich emisjach monetarnych cesarza-barbarzyńcy⁷³, które motywowano z kolei rezygnacją z treści, takich jak: *Abundantia*, *Annona*, *Salus* czy *Securitas*. Pax, która jednak stosunkowo często pojawiała się w programie ideologicznym Traka na początku jego panowania, straciła na znaczeniu już w 236 r., gdy cesarz (wierząc tradycji literackiej) miał rozpocząć swoje prześladowania. Odniesienie do ideologii pokoju w oficjalnej ikonografii monetarnej (a także prowincjonalnej) było z pewnością jednym z elementów legitymizacji władzy jeszcze u progu kryzysu III wieku i fakt jej pozostawiania w mennictwie następców Maksymina Traka każe sugerować przekonanie o stosunkowo dużej roli Pax w kanonie cnót panującego. Po 236 r. obserwujemy zanik tej personifikacji wraz z brutalizacją stosunków na linii cesarz – senat, co dodatkowo może utwierdzać nas w przekonaniu, że idea pokoju – przynajmniej w pierwszym okresie anarchii wojskowej – nie była tylko

⁶⁵ *Ibidem* XIII 5.

⁶⁶ *Ibidem* XIII 2.

⁶⁷ *Ibidem* XIV 4.

⁶⁸ RIC IV/2 Max Thrax 81, 82, 83, 97.

⁶⁹ SHA *Maximini Duo* XVI 6.

⁷⁰ Herodian VIII 5.

⁷¹ P. White, *op. cit.*, s. 117.

⁷² SHA, *vit. Maximini Duo* V, 1.

⁷³ E. Dąbrowa, *Victoriae Senatus Romani. Senat a cesarze w latach 235–260*, [w:] *Historia i Współczesność*, t. 3: *Problemy schyłku świata antycznego*, red. A. Kunisz, Katowice 1978, s. 34; W. Kaczanowicz, *op. cit.*, s. 20.

pustym sloganem politycznym, ale (a może przede wszystkim) stanem, do którego dążyć powinien „mandatariusz ludu rzymskiego”⁷⁴.

Bibliografia

ŹRÓDŁA LITERACKIE

- Aureliusz Wiktor, [w:] *Księga o Cezarach* 25,1, przeł. i wstępem opatrzył I. Lewandowski, Poznań 2010.
- Cassius Dio, *Dio's Roman History* LXXIII, przeł. E. Cary, Harvard University Press, London 1955.
- Herodian, *Historia Cesarstwa Rzymskiego* VI-VIII, przeł. i kom. opatr. L. Piotrowicz, wstępem poprz. J. Wolski, Wrocław 2004.
- Historycy Cesarstwa Rzymskiego*, przeł. H. Szelest, Warszawa 1966.
- Julian, *Cesarze*, przeł. A. Pająkowska, Poznań 2011.
- Tacyt, *Dzieje* XIII, 56, przeł. A. Naruszewicz, Łódź 2000.

OPRACOWANIA MONOGRAFICZNE

- Baynes N., *The Historia Augusta: Its data and purpose*, Oxford 1926.
- Die Zeit der Soldatenkaiser Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284)*, red. J. Klaus-Peter, Berlin 2008.
- Kaczanowicz W., *Aspekty ideologiczne w mennictwie rzymskim*, Katowice 1992.
- Kotula T., *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego*, Wrocław 1992.
- Straub J., *Hedonische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike: Untersuchungen über Zeit und Tendenz der Historia Augusta*, Bonn 1963.
- Syme R., *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta*, Oxford 1971.
- Syme R., *The Historia Augusta: A call for clarity*, Bonn 1971.
- Syme R., *Historia Augusta papers*, Oxford 1983.
- Thomson M., *Studies in the Historia Augusta*, Bruxelles 2012.

ARTYKUŁY NAUKOWE

- Alföldy G., *The Crisis of the Third Century as seen by Contemporaries*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 1974, vol. 15.
- Anderson J.C., *Domitian, the Argiletum and Temple of Peace*, „American Journal of Archeology” 1982, vol. 86, no. 1.
- Dąbrowa E., *Victoriae Senatus Romani. Senat a cesarze w latach 235–260*, [w:] *Historia i Współczesność*, t. 3: *Problemy schyłku świata antycznego*, red. A. Kunisz, Katowice 1978.
- Dessau H., *Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptorum Historiae Augustae*, „Hermes” 1889, no. 24.
- Jones C. P., *Aelius Aristides*, *EIS ΒΑΣΙΛΕΙΑ* “The Journal of Roman Studies” 1972, vol. 62.
- Kluczek A.A., *Wizerunek obcego-wroga w ikonografii monetarnej. Przykład mennictwa cesarza rzymskiego Aureliana (270–275)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 2007, t. XXIX.
- X. Lorient, *Les premières années de la grande crise IIIe siècle. De l'avènement de Maximien le Thrace à la mort de Gordien III*, [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neuern Forschung. 2. Principat*, Bd. 2, red. Hildegard Temporini, Wolfgang Haase, Berlin – New York 1975.
- Madejski P., *Rozwój ikonografii Pax do początku rządów Flawiuszy*, [w:] *Haec mihi in animis vestris sunt templa: studia classica in memory of Professor Lesław Morawiecki*, red. P. Berdowski, B. Błahaczek, Rzeszów 2007.
- Moralee J., *Maximinus Thrax and the Politics of Race in Late Antiquity*, „Greece and Rome” 2008, vol. 55, no. 1.
- Mrozek S., *Kryzys systemu wartości w trzecim wieku Cesarstwa Rzymskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 1995, t. XXI.
- Smith R.R.R., *The Public Image of Licinius I. Portrait Sculpture and Imperial Ideology in The Early Fourth Century*, „The Journal of Roman Studies” 1997, vol. 87.
- Weinstock S., *Pax and the 'Ara Pacis'*, „The Journal of Roman Studies” 1960, vol. 50.

⁷⁴ P. Veyne, *op. cit.*, s. 11.

White P., *The Authorship of the Historia Augusta*, "The Journal of Roman Studies" 1967, vol. 57, no. 1/2.

Veyne P., *Kim był imperator rzymski*, [w:] *Imperium grecko-rzymskie*, przeł. P. Domański, Kęty 2008.

SŁOWNIKI

Dictionary of Roman Coins, red. F. Madden, London 1889.

KATALOGI MONET

Roman Provincial Coinage VI, red. M. Amandry, A. Burnett, London 1992.

Roman Imperial Coinage vol. I, red. C.H.V. Sutherland and R.A.G. Carson, London 2003.

Roman Imperial Coinage vol. IV, red. C.H.V. Sutherland and R.A.G. Carson, London 1984.

Ideology of Peace in Maximinus Thrax's political portrait. Usurper's image study in time of Third Century Crisis in Roman Empire

The aim of the article is to present the author's interpretation of the image of Emperor Maximinus Thrax ruled in 235–238, from the perspective of the ideology of peace contained in the iconographic program of his coinage, and in the context of messages contained in the historiographic tradition. The source basis is the monetary emissions appearing in the Roman Empire in the years 235–238, and literary works, among which the greatest role in presenting the image of the prevailing is the *History of the Roman Empire* of Herodian, and the work of the conventional title *Scriptores Historiae*.

Keywords: Pax, Eirene, Maximinus Thrax, Third Age crisis, monetary iconography, Roman coinage